

AK HELYBEN
RSZNALATRA !

FD
2577

Az első pécsi zsidók.

Írta:

Cserkúti Adolf,
Pécs szab. kir. város levéltárosa.

A szerző kiadása.

Különlenyomat a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítőjéből.

Pécs, 1914.
Wessely és Horváth könyvnyomdája.

7D
2577

Az első pécsi zsidók.

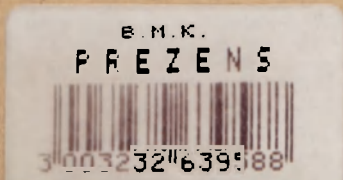
Irta és a „Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület“ 1914.
január 31-iki ülésén felolvasta *Cserkúti Adolf* városi levéltáros.

Városi fogadalom.

Pécs a török idő után, amikorról hivatalos irataink vannak, azon városok közé tartozott, amelyek zsidót be nem fogadtak. Ezt nyíltan és határozottan kimondja a város 1692. évi, a mai belvárosi plebániatemplomban, az oltár előtt tett ünnepélyes *fogadalma*, melyet azontúl a város az évforduló napján, húsvéthétfőn évenként megújított. Tisztujítások alkalmával a megválasztott városbíró a hivatalát el sem foglalhatta, amíg a fogadalmat a templomban nyilvánosan külön le nem tette. (A fogadalom szövege és letételének módja a káptalani levéltárban fascic. 88. nr. 59. alatt.)

Ez a fogadalom egyaránt vonatkozik ugyan az ariánusokra, lutheránusokra, kálvinistákra, skizmatikusokra, *zsidókra* és pogányokra, leginkább és legtovább mégis az egyébként is elnyomott, lenézett zsidók érezték a súlyát. Miután a fogadalmat Széchenyi György esztergomi érsek jóváhagyta, a város felségfolyamodvány útján az uralkodótól szentesítését kérte és a fogadalom mintájának királyi privilegiális levélbe foglalását, sőt „ha lehetséges“ — teszi hozzá a kérvényíró — az országgyűlési törvénycikkelyekbe való iktatását is, hogy ez által a város, fogadalmának megtartásában, minden támadással szemben védve legyen. (Káptalani levéltár.)

A felségfolyamodványnak persze nem volt fogantja, hanem a várost szabad királyi városi rangra emelő 1780. évi Mária-Terézia-féle kiváltságlevél 13-ik pontja kifejezetten föntartja továbbra is a nemkatholikusok kizárására vonatkozó városi tilalom érvényét.

26398

II. József szabadelvű ujításai.

Az első rést II. József császár ismert liberális szelleme ütötte a város fogadalmon alapuló statutumán. Fontosabb rendeletei: az 1781. október 29-én kiadott „Tolerantia christiana“ (keresztényi türelmesség) és az 1783. március 31-én kelt „Systematica gentis judicae Regulatio“ (a zsidóság rendszabályozása) eredeti példányokban városi levéltárunkban található (1782—188. sz. és 1783—360. sz.)

Az első rendeletnek jellemzésére az 1782. pünkösdhava 24-én az országban használatos élőnyelveken — legszélesebb körű kihirdetés végett — kibocsátott legfelső kézirat magyar szövegéből csak ennyit idézek:

„Némely törvényt tevő székeink hirtevéseikből nehezteléssel kellett értenünk, hogy Normális Parancsolatainkat (a keresztényi türelmességről) az igaz és egyedül csak országaink javára célzó szándékunknak értelme felől sokkal más értelemre vonják, a tudatlan községnek (mai kifejezéssel: közönségnek) hamis, tévelygő és a mi akaratunkkal éppen ellenkező gondolatokat vernek fejébe, még ami több és szinte vakmerő, oly balkölteményeket hirtelnek, mintha nekünk nem mindegy volna, akár a mi országlásunk alá Istentől biztatott népek az uralkodó római katolika, akár pedig más bévett vagy megszenvedett vallást tetszések szerént kövessenek.“

„Tehát Normális Parancsolatainknak bal és ravasz fogásokkal teljes magyarázatajának megelőzéseért, nemkülönben minden hijában és fundamentum nélkül való hírek hintegetése alkalmatosságának eltávoztatására kijelentjük, hogy éppen nem célunk, hogy akaratunk elérésére a vallás dolgában, valami erőszakos vagy más eszközökkel a szívnek hasznos megvilágításán, a keresztényi szeretettel teljes szelid oktatáson és jó példaadásokon kívül valaha éljünk. Ezen szándékunkhoz leginkább hozzáillőnek lenni találtuk, ha azon jobbágyainknak is, kik az uralkodó anyaszentegyház kebelén kívül és más bévett avagy megszenvedett vallásokon vagynak, azon vallásoknak szabad exerciciumát és a valóságos keresztényi toleranciának hasznait Normális Parancsolatink szerént megengedjük.“ (Vár. levéltár 1782—660. sz.)

A zsidó rendszabály főbb tételei: Ő felsége meghagyta, hogy a zsidók a héber nyelvet csupán az istentiszteletnél használhatják. Világi vonatkozásban, bírósági és bíróságon kívüli hivatalos eljárásnál nemcsak a hébert, de a közönséges zsidó idiomát is (a császár „Jüdisch-deutsch“-nak nevezi) mellőzni tartoznak. Bármely beadvány, melyet az említett két nyelv valamelyikén szerkesztenek, vagy csak héberül aláírnak, elintézés nélkül visszautasítandó. Szerződés, kötelezvény, végrendelet, üzleti könyv, egyéb okmány, amennyiben héberül, vagy „zsidónémet“ nyelven van írva, semmis. A zsidók is általában csak olyan nyelvet vehetnek igénybe, melyet az országban a keresztények beszélnek. Legajánlatosabb a magyar és német, esetleg a hivatalos latin.

Hogy a zsidók az illető vidéken divó hazai élőnyelveket elsajátíthassák, megengedte őfelsége, hogy a már létező nemzeti (értsd: elemi) iskolákba zsidó gyermekek is felvétessenek, sőt olyan helyeken, ahol zsidók nagyobb

számmal laknak, önálló zsidó iskolát állithassanak. Vajjon a zsidók létszáma külön zsidóiskolát valahol megokolttá tesz-e, azt a kir. tanfelügyelők bírálják el. A helytartótanács előre jelzi, hogy egy legközelebb meghatározandó idő múlva, körülbelül tíz év után, zsidó ember, aki 25-ik életévét még be nem töltötte, nem fog engedélyt kaphatni ipar üzésére, bolt nyitására, bérlet vállalására, nagyobb kereskedés, például gyapju, bőr, dohány, gabonaüzlet megkezdésére, ha bizonyítvánnyal ki nem mutatja, hogy keresztény, vagy zsidó nyilvános nemzeti iskolát elvégzett.

Ahol zsidó iskola létrejön, ott mindennemű zsidó magánoktatás büntetés terhe alatt tilos leend. Ahol pedig zsidó iskola ezentúl se lesz, ott magánoktatást zsidóknak más nem adhat, mint aki akár keresztény, akár zsidó nyilvános iskola bizonyítványával, melyet a kerületi kir. tanfelügyelőnek bemutatni köteles, igazolja, hogy elemi oktatásra elegendő ismerettel bír.

Elemiit végzett zsidók gymnasiumokba bevezethők és őfelsége reményli, hogy ezen elhanyagolt nép jobb nevelése s oktatása folytán a tehetősebbek fiait a tudomány-egyetemen is meg fogják felelni s azért, a theológiát kivéve, az egyetemi tanszakok látogatásától se tiltandók el.

Első és sikertelen kísérletek.

I. A lehetőség ezek után jogilag meg volt adva ahhoz, hogy a pécsi keresztény iskolákba zsidó tanulók is jelentkezzenek. De hogyan tegyék ezt, mikor a város nem enged meg, hogy zsidó itt lakhasson? A hegyháti járás Szentgyörgy községe a dicsőség, hogy az ott lakó zsidó: *Jakab Mózes* (vezetéknéve még nem volt neki) elsőnek vonta le a „zsidó nép rendszabályá“-ból a konzekvenciát és lelkes uttörőként elsőnek kért engedélyt Pécssett leendő megtelepedésre.

Azt írja a derék férfiú 1783. december 31-én, hogy ő Baranyavármegyébe helyheztesztett Szentgyörgy helységbeli Petrovszkyánus zsidó, ami azt jelenti, hogy Petrovszky földesurnak alattvalója. Azután folytatja: „Engedtessek meg nekem szab. kir. Pécs városában konyhát és asztalt tartani a normális iskolában tanulni akaró zsidó nemzet számára, amely egyébiránt is, mint tudva vagyon mindenkinél, a keresztények sültével, főztével a maga törvénye szerint nem élhet. Mostanában is egy zsidó Pécssett iskolába járván, már héttől fogva főtt ételt magához nem vett s innen ő is fél, netalán egészségét és életét itten fogyasztja, tehát el akar menni, a többiek pedig e fogyatkozás miatt be se jönnek, iskolába nem járhatnak s így őfelsége kegyelmes rendelkezésének eleget nem tehetnek.“ (Vár. levélt. 1784—345. sz.)

A jószándékból semmi se lett, Jakab Mózes gyöngé legénynek bizonyult a város kapujának bevétele. Nekiirányozta ugyan az öregágyut is, a helytartótanácsához menesztett folyamodvány alakjában, csakhogy a város a magas kormányzék előtt is erélyesen helytállt, már t. i. a maga módja szerint. A városi tanács válasza a kormányhatóság fölvilágosítást kérő leiratára így hangzik :

Baranyában igen alacsony sorsa van a zsidóságnak. Községük sehol sincs, mindnyájan szétszórtan laknak és földesuraktól kisebb haszonvételeket bérelnek, terményekkel kiskereskedést űznek, csekély értékű portékát árusítanak, melyet többnyire hátukra véve, batyuban hordanak faluról falura, s akik még erre se képesek, azok rongyszedéssel tengetik máról holnapra nyomoruságos existenciájukat. Ha a földesurnak a bért megfizetni nem tudják, vagy másoknak adósok maradnak, nem lehet velük mást csinálni, mint börtönbe csukni őket, mert vagyontalanok lévén, fedezetre alap nem kínálkozik. Egy helyen nem szoktak kitarítani és alig akad néhány, aki még abban a községben él, melyben öregatyja letelepedett.

Nem találunk egyetlen elfogadható érvet arra, hogy ilyen vándorló, szűkölködő népet városunkba beeresszünk. Csak az imént vívtuk ki rengeteg áldozattal szabad királyi városi kiváltságunkat. A roppant áldozatot bizony nem azért hoztuk, hogy nyomorgó házaló zsidókat honosítsunk meg az ország ezen legifjabb szabad királyi városában, hanem igenis uraságokat és jómódu polgárokat, kik diszes házakat építhetnek maguknak és a közpénztár bevételeihez lényegesen hozzájárulhatnak.

Igaz, hogy néhány zsidó család itt talán könnyebben boldogulna és idővel meg is vagyonosodnék, ámde ez a különben sem gazdag keresztény lakosság rovására menne, mivel ez a szívós és makacs nép csak önmagát támogatja kölcsönösen, az egyszer megszerzett pénzt semmiféle csatornán nem engedi visszafolyni a keresztényekhez, ahonnét származik, ellenben jól vigyáz, hogy a pénze csak övéinek szűkebb, az emberi nagy közösségen mintegy kívül eső, zárt körén belül cirkuláljon. A zsidó szerzemény házasság, legátum stb. után se tér vissza kiinduló forrásához, a kereszténységhez.

A továbbiakban a tanács még jóval keményebben megnyomta a tollat, különféle üzelmekkel vádolva a zsidóságot és végre oda konkludált, hogy az uralkodó II. József ő felségének az édesanyja, Mária Terézia volt az, ki a városnak a nem katolikus — ezek közt a zsidók — kizárását célzó statutumát megerősítette, ő felségének II. Józsefnek pedig se a keresztényi türelemről, se a zsidóság rendszabásáról alkotott reformjában nem foglaltatik olyan pont, melynek alapján Pécs várost zsidók befogadására kötelezni lehetne. A város ugyanezért saját polgárságának jóléte érdekében ragaszkodik kiváltságához és abból nem enged.

II. A zsidó kitartást és életrevalóságot ez az eredménytelenség nem fegyverezte le. Látván, hogy a városnál nem érnek célt, a város megkerülésével közvetlenül a Pécsre kinevezett kir. biztoshoz: sárvári és felsővidéki gróf *Széchenyi* Ferenchez fordultak tervük megvalósításáért. Ezuttal *Bachrach* Lázár hidasdi lakost állították csatasorba, ki a kir. biztosnak átnyújtott német nyelvű instanciában a következőket mondja:

Az isteni gondviselés és felséges uralkodónk kegye, kiválóképen pedig Excelenciád kimagasló, ország-világtól méltán magasztalt bokros érdemei emelték kegyelmességedet a pécsi kerületi kir. biztosi fényes méltóságra, a kormányzására bizott kerület lakosságának határtalan örömére és valóságos áldására.

Mindenki boldognak érzi magát, hogy ilyen bölcs és kegyes főurban saját felsőbbségének hatósági fejét tisztelheti. Excellenciád szelid igazgatásába vetett erős hittel szabadjon nekem, alárendeltjei legkisebbikének, valamiért esedeznem.

Én Óbuda mezővárosában háztulajdonos voltam, négy év előtt azonban üzleti szempontból Hidasd községbe jöttem lakni és *Kajdacsy* főszolgabíró ur védőszárnyai alatt itt tartózkodom azóta, házat is vettem s Tolna—Baranya vármegyék területén dohányt meg gabonaneműeket vásárolok, melyeket még a külföldre is eladni szoktam. Nem lehet kétséges, hogy nagyot lenditene sorsomon, ha családommal Pécssett szabadna laknom és üzletemet ezen nevezetes városba helyezhetném át.

Nem tudom belátni, hogy ennek mi lehetne az akadályja. Lám a sógoromnak, Ábrahám Izraelnek (vezetékeve még nem volt) Buda várában nyilvános ipara van, tehát ott lakik, ahol tudvalevően az ország legnagyobb mágnásai és legmagasabb kormányzói rezideálnak. Ha ez Budavára tekintélyének nem árt, miért zárkoznék el éppen Pécs a zsidóságtól?

Micsoda baj az magában véve, hogy a várost nappal fölkereső zsidók éhezni-szomjazni kénytelenek, mert a korcsmákban kóser étel-italt nem találnak! Azonkívül nagy uralkodónknak a zsidó ifjuság neveléséről tett rendelkezései végre nem hajthatók, mivel Pécssett az iskolákat kóser konyha hiányában zsidó nem látogathatja. Ha Pécsre mehetnék lakni, e hiány orvoslásáról gondoskodnám.

Excellenciádnak egy szavába kerülne kérésem teljesítése, amiért én a családommal nem szünnék meg soha kegyelmességed hosszú életéért és grófi családja szerencsés tovább plántálásáért a Mindenhatóhoz forrón imádkozni (Vár. ltár 1785—358. sz.)

Széchenyi Ferenc gróf kir. biztos latin levél kíséretében tette át Bachrach Lázár hidasdi lakos kérvényét a város tanácsához. A gróf levelében abból indul ki, hogy a városok egyik főfeladata a környék népét ipari cikkekkel és kereskedelmi áruval ellátni, amiből következik, hogy valamely város annál inkább felel meg rendeltetésének és annál inkább tüntet fel városi jelleget, minél élénkebb benne az ipar, kereskedelem és forgalom. Pécs meglehetősen nagy város, mégis elhagyott, csöndes és adóssággal terhelt, holott a fekvése vonzó, éghajlata a hazai viszonyokhoz képest kellemes és ezért könnyen virágzóvá is lehetne tenni. Ennek első feltétele, hogy dicsőséges uralkodónknak a közállapotok javítására irányuló nemes törekvéseit minden erőnkkel támogassuk, főnkelt szándékait teljesítsük. Ide tartozik az, hogy ha valaki e városba hurcolkodni akar, csak azon tulajdonságait mérlegeljük, melyek egyéniségétől függenek, minők többiközt a munkakedv, jóra valóság, szorgalom, jellem, de ne kifogásoljuk ama tulajdonságait, melyekről az illető nem tehet, pld. a vallását.

A folyamodó Bachrach Lázár dohány és gabonakereskedéssel óhajtja a város pénzforgalmát emelni. Én, ki a város szűkös anyagi viszonyait és sze-

gényes forgalmát ismerem, nem akarom hinni, hogy a tanács egy hasznos, egy tevékeny és törekvő egyén fölkinálkozását könnyelműen visszautasítsa.

A tanács lényegileg úgy válaszolt, mint főntebb a szentgyörgyi zsidó ügyében.

Erre *Széchenyi* gróf ismét átírt. A tanács — írja a gróf — az 1692. évi városi fogadalomra hivatkozik és Bachrachot elég vagyonosnak se tartja. Ami a fogadalmat illeti, az figyelmet egyáltalán nem érdemel, minthogy homlok-egyenest ellenkezik avval a harmóniával, egyetértéssel, melynek egy jól rendezett államban az összes alattvalók között nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül meglennie és uralkodnia kell.

A másik dolog körül is tévuton van a tanács, ha az a véleménye, hogy a városok üdve a kényelemben élő, nagy kisebbségben lévő gazdagok kezébe van letéve. A tapasztalat bizonyítja, hogy éppen a túlnyomó számu kis és középsorsuak polgári szorgalma, igyekezete, ipari és kereskedelmi vállalkozása varázsolja elő a városokban a pezsgő gazdasági életet és elevenséget. A tanácsnak az a megjegyzése végül, hogy a zsidók nem ápolják a tisztaságot és visszaéléseket követnek el, tárgytalannak tekinthető azon ténynyel szemben, hogy a tanács a reábizott policialis közhatalom birtokában megregulázhatja őket. (Vár. levéltár 1785—522. sz.)

A tanácsnak számolnia kellett a polgárság konzervatív közhangulatával és így érthető, hogy a város tradicionális zsidómentességét főntartani határozta. A kir. biztos viszont meggyőződve a hosszas argumentálás hiábavalóságáról, a legközelebb jelentkezett két zsidónak maga adott rövid uton engedélyt, hogy Pécsen lakhassanak. Ezáltal a tanács kényes helyzetbe került, mert a hatalmas kir. biztos intézkedése ellen a helytartótanácsnál kellett volna panaszt emelnie, ami nem látszott ajánlatosnak, de célszerűnek se, mivelhogy II. József kormányzékétől alig lehetett mást várni, mint hogy az uralkodónak liberális szellemében fogna dönteni. A kir. biztos által beengedett két zsidó

Fuchs Salamon és Welszmayer Márk.

Az előző folyamatokból a tanács azt a tanúságot merítette, hogy a pécsi vásárokat látogató, valamint a városban meg-megforduló és azon átutazó zsidók részére holmi *zsidókonyháról* kellene gondoskodni, melyben vallási szokásaiknak megfelelően elkészített ételt kaphatnának és kóser bort is ihatnának. Ehhez pedig zsidó vállalkozó szükséges, ki a kizárólagos, monopóliumszerű konyhajog bérletéért a városnak, mint regalejog-tulajdonosnak bizonyos évi összeget fizetne.

Városi jövedelemnövelésre levén kilátás, a tanács kiküldte a maga kebeléből Meltzer Antal tanácsbelit, a városi sörház bérlőjét, hogy a felállítandó zsidókonyha bérletére kísérelje meg az árlejtést a következő föltételekkel: 1. a bérlet három évre szól; 2. a bérlő csak pécsi bort mérhet ki; idegen bor behozatala elkobzás terhe alatt tilos és 3. a bérösszeg félvévenkint előre fizetendő.

A nyilvános árlejtést 1788. évi augusztus 21-én tartotta meg Meltzer a Szent István-napi országos vásárra összeverődött zsidóság részvételével. A pécsi augusztus havi vásárt t. i. I. Lipót király Szent István napjára engedélyezte s ez így is maradt 1806-ig bezárólag. Ekkor történt az I. Ferenctől kibocsátott új szabadalom levéllel a vásárnap áthelyezése 1807-ben. A zsidókonyha évi bérének kikiáltási ára 60 forintban volt megállapítva. Fellner Jakab ígért 65 forintot, Szilberfreund József 70-et, Weismayer Márk 75-öt, Rosenberg Áron 5 forintra többet és ez így ment 105 forintra, amennyiért Weismayer lett a bérlő. Az eredeti árverési jegyzőkönyv 1788. évi 1076 szám alatt a város levéltárában fekszik.

Föltűnő, hogy mindig öt egész forinttal licitáltak egymásra és száz forinton is tul mentek, mi az akkori viszonyokhoz képest, egy itt még ki nem próbált intézményt tartva szem előtt, soknak látszik, különösen ha tekintetbe vesszük a zsidóság akkori nyomoruságos, sokszor szánalmas állapotát, amely mellett drága s finom falatokat fogyasztó inyenc gurmánokra alig lehetett náluk számítani. Ez arra mutat, hogy a béreltettséggel szükségkép velejáráó türelmi engedély, vagyis az a lényeges előny, hogy a vállalkozó biztosítottan látta a városban való háborítlan lakhatást, már magában véve értékes kedvezményül kínálkozott, legalább is olyan értékesnek, mint a bérlés tulajdonképeni tárgya.

A bérlés ideje 1788. november elsejével kezdődött. Weismayer pontosan fizetett, egy darabig rendben is ment minden, az 1790. évi március 12-iki tanácsülés jegyzőkönyvében 223. sz. alatt azonban ezt olvassuk :

A választott község Ranics András népszószóló utján előadja a tanácsnak : Mivel az országgyűlés f. évi február 25-iki ülésén kihirdetett legfelső leirat értelmében az ország igazgatása az 1790. évi május elsejével visszahelyezendő az 1780. évi állapotba, ebben a városban pedig zsidóknak lakhatási engedélyt városi kiváltságunk ellenére az 1780. év után itt működött királyi biztosok adtak, a választott község óhaja az, hogy e téren is visszaállítassék az 1780-ik évi állapot és a *zsidók* ennek folytán *e városból kiutasításának*.

Határozat: A tanács a polgárság kívánságához a maga részéről hozzájárulván, *Weismayer* Márkot, a zsidókonyha bérlőjét és *Fuchs* Salamont beidézte és közölte velük a végzést, hogy folyó évi május 1-én túl zsidó háznépükkel e városban tovább *meg nem türetnek*.

Weismayer nem engedett, hanem pénzen szerzett jogához ragaszkodva mindennek előtt hosszabbítást járt ki magának a pünkösdi vásár elmúltáig, aztán szorultságában fölment Budára és ott a helytartótanácsához fordult oltalomért. Folyamodványa, melyet a kormányzék haladék nélkül a városhoz elküldött, a városi levéltárban 1790. évi 639. szám alatt van.

Nagy lelki fájdalommal kell elpanaszolnom azt a szomorú sorsot, — írja a kérvényben Weismayer — mely engem Pécs város tanácsának önkényes intézkedése folytán ért. A tanács szigoruan meghagyta nekem, hogy a közelgő

pütkösdi vásár után azonnal hagyjam el a várost, máskülönben karhatalommal fog eltávolítani. Miután a várossal szerződése van, kérem a nagymélt. helytartótanácsot, hogy engem mint zsidó vendéglőst (Tretör oder Garkoch) jogomban védelmezni méltóztatnék, mert kárára nem vagyok senkinek, az élelmicikkeket, a bort pécsiektől veszem, konyhám nélkül pedig az átutazó zsidók éhségüket s szomjukat se csillapíthatnák, másrészt a városnak 105 frt évi árendámmal hasznára vagyok és szerződése majd csak 1791-ben fog lejárni.

Nem állhat a tanácsnak jogában szerződésemet egyoldaluan föloldani, de a magyar törvénykönyvben sincsen olyan pont, mely a zsidókat a szab. kir. városokból általában és Pécs városból különösen kitiltaná. Nekem üzletem természeténél fogva nem csekély berendezésem van, borom és konyhára való terménykészletem van s azt se tudom hamarjában, hogy a tanács várakozást nem tűrő fölszólítására hová meneküljek, hol huzzam meg magamat. Ha vendéglőmet bezárnom kellene, menedékhely hiányában a szabad ég alatt leszek kénytelen családommal elpusztulni.

Azon kérdés, vajjon a zsidók a szab. kir. városokban lakhatnak-e vagy nem, az összes zsidóságot és az egész országot érinti. Honnan veszi hát magának Pécs város tanácsa azt a jogot, hogy ezen általános nagy kérdést önhatalmuan egymaga döntse el és határozatát rögtön végre is hajtsa egy olyan ügyben, mely véglegesen rendezve nincsen, melynek rendezésére azonban Pécs város tanácsa nem lehet illetékes.

Eddig a panaszirat. A város tanácsa, nyilatkozattételre fölszólíttatva, kijelentette, hogy Pécs várost saját kiváltsága jogositja fel a zsidók kitiltására és Weismayert nem is a város fogadta be, hanem az elmúlt politikai rendszer idejében, az önkormányzat szünetelésekor az akkori pécsi kir. biztos hozta be a város megkérdetése nélkül. Mivel akaratunk ellen már itt volt, szerződésre léptünk vele — úgymond a tanács — ámde a közönség a szerződés módosítását követelte olyképp, hogy Weismayer a városban ne lakhasson, csupán vásárookra jöhessen be, mint zsidó lacikonyhás és vásáronként fizessen a városnak egy meghatározandó összeget.

Erre a helytartótanáctól ezen rendelet érkezett le: Bölcs és körültekintő, nekünk nagyrabecsülendő urak! Weismayer Márk pécsi zsidó vendéglős azt panaszolja, hogy őt a tanács a várossal kötött szerződésének sérelmére, erőszakos eltávolítással fenyegetőzve, fölszólította a legközelebbi vásár utáni távozásra. Minekutána ezen kérdés megoldása a pár nap múlva összehívott országgyűlésnek képezi feladatát, felhívjuk a város tanácsát, hogy folyamodót a várható törvényhozási intézkedésig, szerződésének békés birtokában és uzusában meghagyni el ne mulassza. Kelt Budán, a m. kir. helytartótanácsnál 1790. évi május 25-én. Gróf Zichy Károly, Skerlec Ferenc, Festetics Antal. (Városi levéltár 1790. évi 639. sz.)

Weismayernak most már nyert ügye volt, amennyiben az 1790. évi június 6-ára Budára egybehívott és ott megkezdett, utóbb Pozsonyban folytatott országgyűlés tényleg tárgyalta a zsidókérdést és úgy határozott 38-ik cikkelyében, hogy addig is, míg a törvényhozás egyes városoknak a zsidókat

érdeklő kiváltságaival foglalkozik, a zsidók valamennyi sz. kir. városban és az ország egyéb helyein (ide nem számítva a kir. bányavárosokat, hol egyáltalában nem lakhattak) abban az állapotban hagyandók meg, melyben 1790. január 1-én voltak és ha azóta valahonnan kiűzték őket, oda visszabocsátandók. Weismayerre a törvénynek ezen kedvezménye föltétlenül kiterjedt, miután 1790. év elején valóban pécsi lakos volt.

Ugyanez áll *Fuchs* Salamonra nézve, akit a dolgok ilyen kedvező fordulata annyira felbátorított, hogy most már *boltnyitási* engedélyt is mert kérni. Az 1791. augusztus 6-án kelt és 1237 iktató sz. alatt beadott kérvénye így hangzik:

Alulírott alázattal kérek kegyes engedélyt arra, hogy ezen sz. kir. városban nyilvános zsidó boltot nyithassak és tarthassak fönn. Bátorodom előadni, hogy eféle nyilvános bolt három okból lenne hasznos, u. m. 1. a város pénztárát adózással gyarapítaná; 2. sok kis emberen segítve volna, ha olyan holmijukon, melyre szükségük nincs, nálam bármikor készpénzért túladhathának és 3. azok a szegényebb sorsuak, kiknek új ruhára, új házieszközre nem telik, a kívánt tárgyakat olcsó pénzért nálam mindenkor beszerezhetnék.

A kérvényt *Fuchs* kerek négy hónap múlva, december 6-án 1756. ikt. sz. a. megismételte azon okból, mert első beadványa a városházán elveszett. Lehet, hogy nem is úgy vészett el, csak a tanács nem tudott talán vele mit kezdeni. A második kérvényre azonnal megjött a tanácsi engedély a bolt-nyitáshoz azon megszorítással, hogy ez csakis a tanács további rendelkezéséig érvényes. Hogy mekkora szükség volt a bölcs óvatosságra, mutatja az, hogy a bolt egy hétig se volt még nyitva, mikor *Fuchs* december 22-én benyújtott újabb kérvényében azért kesereg, mert a tanács a kibocsátott engedélyt a polgárság tiltakozása miatt visszavonni volt kénytelen. (Vár. Itár 1792—124. sz.) *Fuchs* könyörgött, hogy az engedély visszavonásáról szóló tanácsi jegyzőkönyv hiteles kivonatát szolgáltatassék ki neki, de e szerény kérésével is elutasították.

Az ügy mindazonáltal a helytartótanács elé került, mely 1792. június 8-iki rendeletében így intézkedett: A város közönsége idefordult azzal, hogy a *Fuchs* Salamontól megvont boltengedélyt újból ki nem adhatja, mivelhogy *Fuchs* az engedélyt 1790. január elseje után kapta meg, a város pedig kir. privilegiumánál fogva zsidót olyan engedményben nem köteles részesíteni, amennyivel az illető 1790. év elején még nem birt. A helytartótanács evvel szemben figyelmezteti a város tanácsát, hogy az 1790/1 évi legújabb törvények megdöntik a város érveit és hatályon kívül helyezik az összes helyhatósági szabályokat, melyek a nemkatholikusok kizárását célozzák s azelőtt érvényben voltak. A város tanácsa tartsa föladatának, hogy polgárait a törvények és felsőbb rendeletek respektálására szorítsa és a választott községet (mai néven: törvényhatósági bizottságot) fölvilágosítsa arról, mennyire súlyos beszámítás alá eső eljárást követ akkor, midőn a törvény parancsához nem alkalmazkodik. Végül kötelességévé tesszük a tanácsnak, hogy *Fuchs* Salamont zsidó boltjának háborítatlan birtoklásában nemcsak meghagyja, de meg is

védelmezze. Aláírva: Lipót nádor, Skerlec Ferenc, Kristóffy Ignác. (Vár. ltár. 1792—832. sz. — „Lipót nádor“ alatt Lipót Sándor főherceg, II. Lipót király fia értendő.)

Fuchs Salamon ezek után 1792-ben kinyithatta megint zsidó-boltját, a helytartótanácsi leiratnak törvénytárgyát azonban a város, a zsidókra vonatkozóan, a jövőben sem fogadta el zsinórmérték gyanánt, hanem továbbra is a városi privilégiumot vette irányadónak.

Weismayer Márkot is érte még egy kellemetlen meglepetés a zsidókonyhával. Az 1791. évi gyertyaszentelői vásár után, február 7-én instancia érkezett a városhoz, melyben a vásáron jelen volt zsidók avval vádolják *Weismayer*t, hogy konyhájában uzsorának minősíthető *magas árakat* szed a szegény zsidóságtól az elfogyasztott étel- és italért. Kérik tehát az aláírók, hogy a tanács fossa meg *Weismayer*t a zsidókonyhától és azt önekik (kompániában) adja bérbe, ők majd megbiznak valakit, ki helyettük a konyhát vezetni fogja. Aláírók: Kaufmann Jakab, Löbl Hersch és Reich Sámuel bonyhádiak, Engel Mihály és Bernát Hersch budaiak, Deutsch Farkas veszprémi zsidó. (Vár. ltár. 1791—354. sz.)

A panaszt a tanács alaptalannak találta. Az árak *Weismayer*nál — a határozat szerint — a 105 frt évi bérrel arányban vannak, bérleszállításba pedig a város nem ereszkedik.

Fuchs Salamon zsidó-boltja 1793. évi július 29-én özvegy Fuchs Liza néven fordul elő az aktákban és 1795. május 9-én Engel Liza néven, mint Engel Péter neje.

Engel Péter.

Fuchs zsidó-boltja *Engel* Péter beházasodott. Ezen az úton férfi nálunk türelmi jogot nem szerezhetett, de Fuchs után gyermekek maradtak, kik apjuktól a türelmi jogot örökölték s mivel a bonyhádi születésű *Engel* ezeknek eltartása s felnevelésére vállalkozott, a tanács hallgatag megtűrte őt. Most tehát ismét két zsidó családfő lakott a városban: *Weismayer* Márk és *Engel* Péter s jóllehet csak ketten voltak, mégse fértek meg egymással, holott mindegyiknek más volt a foglalkozása s így érdekellentét nem igen merülhetett föl köztük.

A *sáktolás* miatt a városi törvényszék előtt is megfordultak, hol 1804-ben peregyezséget kötöttek, melynek értelmében *Weismayer* sáktort tart, ki *Engel*t is köteles szolgálni s mindkét gazdáját egyformán megbecsülni. Fölváltva *Weismayer* számára Thoma György pécsi mészárosnál, *Engel* részére Werner János mészárosnál fog sáktolni. Ezért *Engel* szt. Mihály napjáig húsz forintot fizet *Weismayer*nek.

Ugyancsak 1804-ben *Weismayer* *zsinagóga* állítására kért engedélyt a várostól, mire *Engel* ezen ellenkérvényt adta be:

Weismayer már ismételt kísérletet *zsinagóga* létesítésére. Ezt vagy magánjellegűnek gondolja, a maga és háznépe számára, vagy nyilvánosnak, hová a környéken lakó más zsidók is meghivatnának istentiszteletre. Ha ma-

gánjellegűnek képzeli, nem lehet kifogásom, hiszen az imádkozás senkinek se tiltható meg; ha ellenben nyilvánosnak óhajtja és abban a házban, amelyikben lakik, akkor kérelmének megtagadását kérném azért, mert mint köztudomás szerint halálos ellenségem engem a lakóházában levő zsinagógából kizárhatna, aminthogy valóban szándékában is van kizárni. Tehát emiatt is, de azért is, mivel a zsinagóga az imádságnak és nem az ellenségeskedésnek a helye, én az imaházat, habár nyilvános, igénybe sehogyse vehetném, következésképp kényszerülve lennék én is nyilvános zsinagógát állítani, de a talmudba ütközik az, hogy egy helyen két nyilvános imaház legyen.

Azért, tek. Tanács! amennyiben Weiszmayernak megengedtetnék a zsinagóga föllállítását, alázatosan könyörgök, hogy nyilvánosat kegyeskednék engedélyezni és pedig nem Weiszmayer lakóházában, hanem egy e célra kijelölendő helyen. Kijelentem, hogy ilyen engedélyért évenként 50 frtot fogok a városnak fizetni, minek folytán én is használhatnám az imaházat és a város ebből jövedelmet is húzna. (Vár. lev. 1804—1574. sz.)

A tanács röviden végzett. Weiszmayert is, Engelt is elutasította. Zsinagógának a gondolatával se lehetett akkor még Pécssett előhozakodni.

Egy másik újítási tervvel Engel Péter lépett föl. Ő 1803-ban megvette nyolcszáz forintot Kincsey János pakráci tiszttartó pécsi házáat és amint az iratokból kitűnik, az egész vételárát le is fizette az eladó megbizottjának: Bodonyi Simon- és neje szül. Kincsey Annának. Ennek alapján Engel azt kérte, hogy a házvételt a tanács vegye tudomásul és állítson ki róla birtoklevelet, vagyis tegye lehetővé a telekkönyvi átíratást. Hivatkozott Zombor sz. kir. város példájára, hol 1785-ben nemes Földváry János a tanács előtt jegyzőkönyvbe vett örökbevallással 1200 frtos házáat eladta egy Jakab Mózes nevű zsidónak és 1803-ban Fonyó Jánosné egy 120 frtos házhelyet Hajduska Fülöp nevű zsidónak adott el, szintén a tanács színe előtt és a zsidó vevők a várostól rendes birtoklevelet kaptak.

A Zomborra való hivatkozás hiábavaló volt, a tanács Engel házvételének a hivatalos jegyzőkönyvben helyet nem adott, mert arra még egyáltalán nem volt eset, hogy városunkban zsidó ember ingatlant szerezhetett volna. Már pedig a helyi úzus határoz, nem más város szokása. Ekként Engel Péter a már kifizetett háznak egyszerű zálogbirtokosává vált. Engel után a Kincsey-család részéről Bodonyi Simonné szül. Kincsey Anna visszaváltotta e házat s ettől vásárolta meg 1825. október 24-én Hilscher János, ki után Hilscher Ignác bírta. A Zrinyi-utcában állt, 135 négyszögölnyi funduson, átjárással a Hunyady-utcába. Mostanában Köszl-ház néven ismeretes. Engel 15 éven át bírta és egyik szobáját átengedte nyilvános zsidó imahelyiségül. Egy pergamentlapra írott ima, mely ezen imaházban és utóbb a citromutcai zsinagóga frigszekerényében volt elhelyezve, képkeretbe foglalva ma is meg van még sértetlen állapotban.

Országos rendszabály.

A zsidóügy rendezetlensége sok munkát okozott a hatóságoknak. Királyi rezolúciók 1735., 1737., 1769. és 1771. években jelentek meg és igye-

keztek rendet teremteni e kérdésben, de észrevehető eredményre nem vezettek. Az 1806. évi augusztus 18-án kibocsátott 16240. számú helytartótanácsi rendelet szolgált azután sokáig követendő szabályként. Ennek értelmében ő szentelt felsége az 1802. évi országgyűlésen elhangzott panaszok orvoslására többi közt úgy határozott, hogy minden zsidó községnek szoros kötelessége évről-évre az illetékes törvényhatóságnak egyéenkinti kimutatást, vagyis összefrást betervezni a kötelékéhez tartozó minden zsidóról és ha a törvényhatóság ebből, avagy más úton arról szerez tudomást, hogy a zsidó előjáróság lappangó hitsorsosokat megtúr, maguk az ilyen előjáróságok felelősségre vonandók és a körükben hatósági türelmi engedély nélkül rejtőzködő zsidókat az illető zsidóközség költségén kell származási helyükre expediálni.

Minden zsidóközség tartozik az összes zsidó családfőket meginteni és figyelmeztetni, hogy az a család, mely idegen zsidókat rejteget, elveszti helyi türelmi jogát és azonfölül ugyanolyan elbánásban részesül, mint az országban engedély nélkül tartózkodók, tehát a csavargókra nézve előírt eljárás alá esik. Amely zsidó ujonnan kap valahol hatósági türelmi engedélyt, mulhatatlánul köteles a letelepedéskor annál a zsidóközségnél jelentkezni, amelyhez tartozni fog és ha helyben ilyen nincsen, a legközelebbinél jelentkezik a zsidók katalógusába leendő föl vétel végett.

A rendelet szabályozza még zsidóknak külföldről történő bevándorlását és a vásárlátogatást, miután a tapasztalat megmutatta, hogy a vásárra jövel el ürügye alatt fészkelték be magukat leggyakrabban úgy, hogy eleintén valamelyik ismerősnél vendégként lappantak. (Vár. ltár. 1806—2528.)

Zsidó eskü.

A fizetni nem tudó adósnak nem irigyelte senki a helyzetét, de kétszeresen jaj volt neki, ha ennek tetejébe még zsidó is volt a boldogtalan. A jogtalansággal — hiszen polgár egyáltalán nem lehetett, legfőlebb csak túrt egyén — együtt járt a személy jelentéktelensége és szavának súlytalansága, amiből az is következett, hogy zsidó gyakran csekély dolgokban is mindjárt esküdni volt kénytelen, ha azt akarta elérni, hogy higgyenek neki. Komoly esetekben még az esküdözés se sokat használt, hanem a rettentő átkozódás tudott csak hatást kelteni.

Nálunk a legjobb nevű kereszténnyel is megtörtént néha, hogy fizetési nehézségekkel küzdött, annál is inkább eshetett meg az ilyesmi zsidóval, kiben több a vállalkozási kedv és ebből folyólag gyakrabban van annak kitéve, hogy spekulációja tőle nem függő körülmények miatt kudarcot vall. Ha ilyenkor a zsidó adós vagyonának zár alá vételére került sor, a város tanácsa az alábbi eskü és átokra szorította:

Esküszöm az élő, a szent, a mindenható Istenre, ki az eget, földet, tengert és mindazt, ami ezeken és ezekben van, teremtette, hogy én összes pénzemet, aktiv követeléseimet, értéktárgyaimat és bármiféle holmimat, miket a birói úton elrendelt és foganatosított vagyonösszeírás és leltározás előtt netán eltitkoltam, elrejtettem, bemondani elmulasztottam

vagy elszállítottam, a valóságos értéknek, mennyiség és minőségnek megfelelően pontosan, hiven és lelkiismeretesen megnevezem, megjelölöm, föltárom.

Ha pedig most hamis esküt teszek, akkor nyeljen el a föld, miként Dathant és Abyramot elnyelte; benujjanak meg a tagjaim, szálljon rám a bélpoklosság, ahogyan Geházi-t ellepte, midőn a szíriai Naáman a bélpoklosságtól Elizeus által megszabadult; essem eskórságba, kapjak vérömlést, üssön meg a hirtelen guta és ragadjon el a váratlan halál; pusztuljon el a testem, lelkem s mindenem; átkozott legyenek örökre, szakadjon reám és gyermekeimre minden átok, mely a Torat Hachanomimban csak foglaltatik; akkor Ő, a Kimondhatatlan, ki a világot létrehozta, nekem semminemű ügyemben segítséget ne nyújtson, szükségemben menekülést ne adjon; akkor az idők végezetéig Ábrahám kebelére soha el ne juthassak; irtson ki engem a törvény, mely a Sinai-hegyen Mózesnek adatott, zavarjon és szégyenítsen meg az egész szentírás, mely Mózes öt könyvében megírva van és ha ezen esküm nem mentes a hamisságtól, valótlanságtól, — akkor semmisítsen meg Adonay és az Ő istenségének Mindenhatósága. Amen!

Löwy Izrael.

A napoleoni háborúk idejében, 1809-ben, mikor a franciák Magyarországig eljutottak, Pécs város is kénytelen volt rendkívüli ujoncokat adni a haza védelmére. A verbunknál önként jelentkezett egy szegény elszánt zsidó-legény: Löwy Izrael és azt az ajánlatot tette, hogy ő a város részére besoroztatja magát, végig küzdi a hadjáratot azon föltétel alatt, ha a város abban az esetben, ha ő a hadjárat után élve visszatér Pécsre, türelmi engedélyt és olyan foglalkozás szabad üzhetését biztosítja neki, amellyel kenyerét a városban becsületesen megkeresheti.

A tanács az ajánlatot elfogadta, Löwy Izraelt elvitték katonának s miután szerencsésen visszatért, akadály nélkül megkapta a türelmi engedélyt azon joggal, hogy a városban rendes lakást tarthat és zsibáruskodást üzhet házalással. Löwy hozzálátott mesterségéhez, de csak rövid időig élvezhette a keservesen megszolgált kedvezményt, mert fiatalon meghalt, özvegyet, született Lusztig Annát hagyva hátra két kis gyermekkel. A város az özvegyet elhalt férjének érdemeire való tekintettel és özvegyi jog címén meghagyta a kedvezmény korlátlan élvezetében. Lusztig Anna nemsokára gondolt egyet és férjhez ment másodszor is. Klein Fülöp rácvárosi vagyontalan, ágrólszakadt hitsorsos vette el azon édes, de később csalókéának bizonyult reményben, hogy a házassággal Pécssett türelmi engedélyt szerez, ami szegény zsidóembernek abban az időben, ha nem is aranyhegyet, de legalább kész ekzisztenciát jelentett volna.

Klein Fülöp a legszebb reménységgel eltelve lement Lusztig Annával Siklósrára, ahol 1812. augusztus 10-én írásos házassági szerződést kötöttek ezen módon: „Én Klein Fülöp nőül veszem özv. Löwy Izraelné

szül. Lusztig Annát és magamhoz veszem két kis gyermekét is, kötelezvéni magamat mindhármuk eltartásáról gondoskodni *azon szabadság segítségével*, melyben az özvegyet Pécs város részesítette s illetőleg melyet első férjétől örökölt.“ — A további megállapodás szerint, ha Lusztig Anna idő előtt elhalna, Klein ez esetben is köteles a Lőwy-gyerekeket fölnevelni és eltartani épen úgy, mintha az anyjuk meg nem halt volna. Ha a gyerekek felnőnek, házasodni akarnak, vagy magukat önállósítani szándékoznak, a mostoha apa mindeniknek egy ágyfölszerelést tartozik adni. Többre azonban nem kötelezhető, miután édesatyjuktól semmi sem maradt, csupán a Pécs várostól kapott és a helytartótanácsból is jóváhagyott szabadság.

A szerződést Klein Fülöp héber betűkkel írta alá; kivülről aláírták még: Lőbl Mózes dárdai rabbi, aki épen Siklóson volt és Slézinger Izrael.

Amint Lusztig Anna új férjével Pécsre beállított, az asszonyt beidézték a tanácshoz s határozatot hirdettek ki előtte oly értelemben, hogy Klein Fülöp, kinek itt türelmi engedélye nincsen, azonnal hagyja el a várost, különben hajduk fogják kivezetni. A határozat ellen a nő a helytartótanácshoz fordult panaszával. Ebben elmondja, hogy mikor özvegységre jutott, a város szabadságot adott neki, hogy valamely „megengedett módon“ a maga és gyermekei fentartásáról gondoskodhasson. Ő folytatta elhunyt férjének foglalkozását, a zsidókereskedést, minthogy azonban gyermekei oly kicsinyek, hogy azokat magukra nem hagyhatta, hanem egész nap velük és a háztartással volt elfoglalva, üzlete után nem járhatott s így a kedvezmény reá nézve értékét veszítette és gyermekeivel a nyomornak volt kiszolgáltatva. Másképpen kellett tehát magáról és övéiről gondoskodni és a létfenntartás „megengedett módjai“ közül a másodszeri *férjhezmenést* választotta, melylyel azt célozta, hogy új férje lássa el az üzletet és tartsa el keresményével őt és két gyermekét.

A helytartótanács báró Mednyánszky János aláírásával leirt a városhoz információért és kiutasító határozatának megindoklásáért. A tanács a leiratot Fábry Ferenc tisztii ügyésznek adta ki véleményezés végett

A tisztii ügyész ekként nyilatkozott: Tény, hogy Lusztig Anna első férje 1809-ben a drága haza védelmére Pécs város részéről fegyvert fogott és hadbavonult, minek fejében a város a hadjárat túlélése esetére türelmi engedélyt biztosított neki és kenyérkereső foglalkozás üzhetését. Ezen kedvezményt később igénybe is vette. Bekövetkezett korai halála után a tanács a hátramaradt özvegynek megengedte, hogy mindaddig, amig elhalt férjének nevét viseli, özvegyi jog alapján a kedvezményt megtartsa úgy, ahogyan férje bírta. Az özvegy ennek folytán ószerességgel foglalkozott és piaci sátra is volt. Második férjhezmenetelével azonban megszűnt az özvegyi joga és új férjének jogiállapotát követi, annak pedig Pécsen türelmi engedélye nincsen, nem is lehet, mert Rácváros községben is csak rejtőzködött, de rendes lakása ott se volt. A fölhozott siklósi házassági szerződés nem irányadó, sőt az abban foglalt kikötés el sem fogadható, mivel az jogilag úgy fest, mintha Klein Fülöp ment volna férjhez Lusztig Annához azért a szabadalomért, mellyel az

utóbbi Pécssett bir, holott az asszony ment nőül Kleinhoz és ezzel megszerezte új férjének jogi állapotát azon joggal, hogy tőle eltartást követeljen. Az eltartás a férj kötelessége. A nő tehát a jelen esetben új gondoskodót, új keresőt talált s ezért is ment férjhez, miáltal persze elvesztette özvegyi jogát és azt a szabadalmat, mely első férjétől maradt reá, mint az első férj személyének képviselőjére és nevének viselőjére. Mihelyt a Löwy nevet letette és Kleinét fölvette, véget ért azon joga, mely a Löwy névhez fűződött és az özvegyet csakis Löwy érdemeiből illette.

Mindezek után a tiszti ügyész javaslata az, hogy kiutasító határozatát a tanács tartsa fenn, mert ezt kívánja városunk fogadalma is, melyet az 1780. évi városi kiváltságlevél 13-ik pontja érvényben hagyott s amely szerint Pécssett olyanok, akik nem római katolikusok, helyben lakhatásra és polgárjogra igényt nem tarthatnak.

A tanács az indítványt magáévá tette és ilyen értelemben válaszolt a helytartótanácsnak, hozzáadva még, hogy az 1790/1. évi 38. t.-c. csak azon zsidókról intézkedik úgy, hogy ahol türelmi engedélyt szereztek, azt tovább is bírhatják, akik 1790. január elseje előtt már az illető szab. kir. városban laktak. Minthogy Klein Fülöpre ez nem vonatkozik, ő városunkban nem maradhat, innét távoznia kell, ahová pedig költözni fog, oda a neje őt követni tartozik.

Erre a helytartótanácsból a következő latin rendelet érkezett: Mivel Lusztig Anna, néhai Löwy Izrael özvegye a türelmi engedélyt nélkülöző Klein Fülöppel kötött házassága által azon oknál fogva, mert a feleség a férj állapotát követi, túrt zsidónőből meg nem túrt zsidónővé lett, azért a folyamodót, amennyiben netán új türelmi engedélyhez elegendő okot fölhozni tudna, e tárgyban Pécs város tanácsához utasítjuk. Budán, a m. kir. helytartótanács üléséből, 1812. november 24-én, József nádor s. k., Latinovics János s. k., Jankovics Antal s. k.

Lusztig Anna a második férj: Klein Fülöp révén jogcimet és okot a türelmi engedély elnyerésére fölmutatni nem tudott, nem is próbált és a hossza megnyult ügy a városkapitánynak azon rövid jelentésével fejeződött be, hogy Lusztig Annát és férjét Klein Fülöpöt, miután hivatalos felszólítás ellenére a városból önként el nem mentek, karhatalommal eltávolította. (Vár. lt. 1812—2003.)

Ullmann Károly.

Weismayer Márk 1811-ben öregségére, 68 éves korára hivatkozva, lépéseket tett a tanácsnál, hogy leányát Saroltát, akit *Ullmann Károly* teveli lakos birt. nőül, a maga támaszára a vővel együtt ide Pécsre magához vehesse. A kérelmet a városházán nem vélték teljesíthetőnek, mire Weismayer a helytartótanács nagylelkűségére apellált, még pedig sikerrel, miként a kormányzék 1812. január 28-án kelt rendeletéből kitűnik, mely ezeket mondja:

Weismayer Márk sorsa igen megnehezülne, ha vénségében, mikor munka-

ereje fogytán van, segítségére a leányát s vejét magához nem fogadhatná. A helytartótanács éppen azért megengedte neki, hogy leányát s ennek férjét a saját háztartásába vegye oly módon, hogy ezek övele egy kenyéren éljenek, közös tető alatt lakjanak és önálló családként nem jelentkezhetnek. Az engedély Weismayer életének végéig érvényes, azontúl tehát az Ullmann házaspár Pécssett nem tartózkodhatik. Aláírva: megyesi báró Mednyánszky János, borsódi és katymári Latinovics János, buzini gróf Keglevics Gábor. (Vár. lt. 1812—423.)

A bekövetkezett események csakhamar igazolták a város tanácsának aggályait, hogy Ullmann aligha kívánkozik valaha életében Tevelre vissza. A 70 éves Weismayer 1813. október 1-től számítandó 6 évre bérbevette Piá-csek József építőmesternek a mai Rákóczi-út és Alsómalom-utca sarkán a mostani Justus-ház helyén fekvő majorját, a rajta ujonnan épült *pálinkaégető* házzal, mely három üstre volt berendezve, ötven akóra való pincével és tiz darab szarvasmarhának való istállóval.

A városházán értesültek a szerződésről és a november 8-iki ülési jegyzőkönyvben 2323. sz. alatt már ezt olvassuk: Tudomására jutott a tanácsnak, hogy Ullmann Károly elhagyta ipjának háztartását és nejével a Piá-csek-féle siklósi külvárosi házba költözött, hol önálló háztartást kezdett. Minthogy a helytartótanáctól nyert engedélye ezt határozottan tiltja és őt csupán ipja családtagjaként tűri meg ideiglenesen, azért Ullmann-t a mai napon a tanács elé idéztük és személyesen közöltük vele azon végzésünket, hogy 14 napon belül vagy az ipjához hurcolkodják vissza, vagy a városból kitakarodják, ellenkező esetben karhatalommal fog Pécsről kivezettetni.

Pajnády tanácsnok erre 1813. december 28-án azt jelentette, hogy Ullmann visszatért az ipjához, azonban az öreg Weismayer a napokban meghalt s így Ullmann tartózkodási engedélye véget ért.

A fenyegető veszedelmet Ullmann elhárítani akarta és még ipjának kimúlása előtt nyilatkozatot terjesztett a tanács elé, melyben kötelezi magát, hogy saját költségén egy felszerelt lovaskatonát állít ki a városra kirótt ujonclétszám javára, ha ezen áldozatkészségért a tanács türelmi jogot ad neki. A válasz elutasító volt, mert Ullmannnak több gyermeke lévén, a türelmi jog ezekre átöröklődött volna, amely körülmény idővel a zsidóság itteni elszaporodására vezethetett volna. A tanács elrendelte Ullmann eltávolítását. Most az anyósa, özvegy Weismayer Veronika lépett közbe, halasztást kérve a veje részére s midőn ezt megkapta, az anyós egy kellően megindokolt folyamodványban kifejtette, hogy neki, erőtlén és keresetképtelen öreg asszonynak legalább is akkora szüksége van a saját leánya és vője segítségére, mint a boldogult férjének volt s ha ennek megengedték, hogy Ullmannékat magánál tartsa, ettől a kedvezménytől igazság szerint a gyengébb nemhez tartozó szegény özvegyet se lehet megfosztani. Hiszen a tanács annak idején hallgatag beleegyezett, hogy özv. Fuchsné a Pécssett idegen Engel Pétert vette férjül maga mellé. Ő nem idegent, hanem tulajdon leányát s vőjét óhajtja támaszul maga körül látni. (1814—130. sz.)

A városnál az özvegy nem ért célt, a helytartótanácsnál igen. A vonatkozó leirat így szól: Minekutána az elhunyt Weismayer özvegye él és a természetes igazság azt hozza magával, hogy a szülők sorsa egyenlő legyen, azonkívül az özvegy, férjének halálával ugyanis elvesztette eltartóját, ezen okból nem lenne rendjén, ha még leányának s vejének jelenléte s támogatásától is megfosztatnék. Weismayer halála eszerint nem lehet ok arra, hogy amíg özvegye él, a leányát és vőjét a város meg ne tűrje. Budán, 1814. évi július 5. Báró Mednyánszky János, Lányi Sámuel. (Vár. Itár. 1814—1899. sz.)

Ullmann így prolongációt kapott napának bekövetkezendő haláláig. Ez se késett soká. Az anyós 1815. februárban már nem élt, a távozás ügye tehát napirendre került megint. Most avval érvelt Ullmann, hogy ő immár a város egyik nagy adófizetője, hogy vagyona helybeli vállalatában, a pálinka-égetőben fekszik, hogy születési helye Tevel, őt annak idején két fiacskájával elbocsátotta kötelékéből és annyi idő múlva vissza se veszi többé. Erre nézve csatolt Krammer János teveli bírósági és Ugróczy József jegyző által aláírt bizonyítványt, Döry Vince tolnai alispánnak azon záradékával, hogy az elbocsátás végleges. A fő különben az volt, hogy Ullmann a pécsiek lassacskán megszokták és ekként szépen itt is maradt, mert kifogást senki sem emelt ellene.

Az említett pálinkafőző házban Ullmann később *olajsajtolásba* kezdett. A molnárok céhe emiatt 1824-ben a legfelső fórumig vitte tiltakozását azon a címen, hogy Ullmann nem molnár, minélfogva olajmalmot nem állíthat. A megtámadott rácsáfolt a molnárokra, hogy neki olajmalma nincsen, egyszerű préssel dolgozik, amely mechanikus szerkezethez a molnárcéhnek semmi köze. A szóban levő házat Ullmann 1817. június 25-én 5200 váltóforintért megvette Piácsék Józseftől s ennek nevével, Margittól, a tulajdonjogot azonban zsidó létére át nem irathatta a nevére, tehát kikötötték a szerződésben, hogy az eladók az eladott házat az eredeti vételáron egy évig föltétlenül visszaválthatják a vevőtől mint zálogbirtokostól s addig a vevő költséges befektetést se tehet, de egy évnek leforgása után a vevő már szabadon rendelkezik és ha az eladók vagy jogutódjaik azután akarják visszaváltani a házat, a vevő által időközben végzett újabb építkezés költségeit is meg kell téríteniök.

Ullmann Károlynak felesége Weismayer Sarolta 1827. október 4-én elhalt, több gyermek hátrahagyásával, kik közül a legidősebb, Ignác, később Bonyhádon lakott. Az özvegyiségre jutott apa 1829. február 5-én második házasságot kötött özv. Justitzné szül. Krausz Rózával, néhai Krausz Lipót cikói lakos leányával. Az özvegyasszonyt még életben volt ipja Justitz Izrael adta újból férjhez 600 váltóforint hozománnyal, mit a vőlegény 1400 váltóforint hitbérrel viszonzott. Az asszonynak így 2000 forintja volt a házasságban, azon különbséggel, hogy ha előbb találna meghalni mit a férje, a 600 forint hozomány erejéig az első házasságból maradt Justitz-gyerekek a második házasságból esetleg születő Ullmann-gyerekekkel egyenlő arányban örökölnék, míg az 1400 frt. hitbér a Justitz-gyerekek kizárásával egészen az Ull-

mann gyerekekre száll. A menyasszony az első házasságából egy fiugyermeket hozott magával Ullmannhoz, *Justitz* Lipótot, kit *Justus* Lipót néven ismerünk Pécssett.

Az új házastársak közül a férj hunyt el előbb és hagyatéki vagyonára 1840-ben elrendelték a *csődöt*. Ez volt Pécssett az első Ullmann Károly-féle csőd, az 1914. évi a második. A csődhitelezők közt szerepeltek Piácsek József kétezer forinttal, adóslevél alapján; nemes szitári Ullmann Móric János több vármegye táblabirája és pesti nagykereskedő 4000 pengő forinttal, Hebenstreit János kovácmester, Weismayer Mózes, Hilscher János, Karlbauer György kádár mester, özvegy nemes Spies Zsuzsánna (Spies János akkori városi tanácsnok édesanyja), Epstein Antal szigetvári kereskedő és Weismayer Rozália különböző nagyságu összegekkel.

Az Ullmann-házat csődületi kótyavetyén Lang István molnár vette meg 7100 frton. Ennek a teveli születésű Ullmann Károlynak Pécssett 1812. okt. 10-én Károly nevű fia született, ki atyja halála után a várostól menlevelet kért, hogy Pestre távozhasson.

Az Engel család megalapítása.

Engel Péter a volt Fuchs-féle kis zsidóháztól kitartó szorgalommal és fáradságos küzködéssel fölvitte idővel a terménykereskedésig. Hivatalos adatok vannak arról, hogy Horváth János abaligeti plébánostól hatszáz forintért vásárolt gabonafélét, a papnöveldei urodalomtól 280 mérő búzát egy tételben, nemes Mihálovics görcsönyi uraságtól az összes gyapjut. Üzletet kötött a káptalani urodalommal és olyan emberek bizalmát nyerte meg, mint nemes Kapuváry kir. tanácsos, ki ezer forintot adott Engelnek kölcsön; továbbá Eisenhúth Antal mérnök, nemes Gromon Julia urnő és mások szívesen kölcsönöztek neki. (Vár. ltár 1818—336. sz.) Hogy mekkora üzletekbe bocsátkozott, arról felvilágosítással szolgálnak a levéltárunkban 1817. évi 1284. sz. a. található okmányok. Ezek szerint Engel Péter 1816. június 24-én egyszerre vásárolt nagyatádi Czindery Lászlótól a pellérdi és cinderybogádi magtárakból nyolcszáz pozsonyi mérő búzát, háromszáz m. kétszerest, háromszáz m. zabot, harminc m. árpát és a pellérdi urod. pincéből 25 akó pálinkát.

A napoleoni világfölfordulást rémséges árnyként kísérő pénzdevalváció és ennek nyomában hazánkra szakadt általános vagyoni romlás országos katasztrófája Engelt annál érzékenyebben sujtotta, mert merészebb vállalkozásainak a kezdetén találta, amikor szélesebb körre fektetett kereskedése még fejletlen gyökerecskékből táplálkozott. Ezen kritikus időben halt meg első felesége. Az özvegy Engel Péter 1819. február 21-én Németbólyban elvette özv. Schwabachné szül. *Szűszkind* Máriát, kivel 2000 forint hozományt kapott. (A házassági szerződés a vár. levéltárban 1819—641. sz. a.)

A pécsi zsidók az új házaspárt márc. 12-én a következő beadvánnyal köszöntötték: A Pécssett türelmi joggal bíró Fuchs és Weismayer családok a tek. tanácsnál óvást emelnek Engel Péter másodszori nősülése ellen, mert javakorbeli nővel lépett frigyre, miből következtethető, hogy itt egy új családot,

Engel-családot akar meghonosítani. Ehhez joga nincs, hiszen eddig is csak annak révén lakhatott itt, hogy férje volt a tolerált özv. Fuchsnénak. Ez a nő elhalt, Engelnek tehát e városban, melyben türelmi jogot sohase szerzett a saját személyére, nincs többé keresni valója. Itt csak a Weismayer és Fuchs családoknak van türelmi joguk s épp azért Engel kiutasítását kell kérnünk.

Március 23-án a t. ügyész adta elő véleményét ily módon: Városunk fölszabadító kir. kiváltságlevelének rendelkezése ellenére két zsidó család jutott felsőbb helyről türelmi engedélyhez: a Fuchs és Weismayer családok. Fuchs özvegye nőül ment Engel Péterhez, de e házasságból gyermek nem született s az asszony nemrég el is hunyt. A gyermektelen Engel, mintha türelmi engedélye volna, most új családalapításra gondol. Az ügyészi vélemény az, hogy Engel nincs jogosítva itteni családalapításra és így a tanácsnak meg kellene tenni a szükséges intézkedést, hogy városunk privilégiumán csorba ne ejtessék.

Engel válasza (márc. 27.): Második házasságomat kifogásolják jó hitsorsosaim. Miféle jogon? Amióta Pécssett lakom, a hatóság állandóan megtűrt, már pedig a tolerancia nem érdekelt ellenfeleimtől függ, hanem a hatóságtól egyedül. Hogy engem, ki 1791. óta élek e város falai között és ezen hosszú idő alatt kötelezettségeimnek mindenkor eleget tettem, adómat megfizettem, panaszra okot nem adtam, a hatóság ezután is megtűr-e, azt a hatóság jóindulatára bízom, amely semmi esetre se függhet hitsorsosaim és ezek közt — sajnos — saját mostohafiaim rosszakaratától.

Fuchs és Weismayerék viszonzválasza (máj. 3): Szó sincs róla, hogy Engel nőülését ellenezzük. Mi csak a jogunkat védjük olyannal szemben, akinek itt szerzett joga nincsen, akinek nem létező jogát a mi eljárásunk nem is sértheti. Hogy zsidóval szemben kell ezt tennünk, az nem tartóztathat vissza bennünket, mert hiszen akkor keresztény kereszténnyel, mohamedán mohamedánnal szemben sohase kereshetné az igazát. Mi azt ellenezzük, hogy Engel ide új zsidó családot becsempészszen és ezt joggal tesszük annak alapján, hogy itt csak olyan zsidók lakhatnak, kik az 1790. évi összeírás szerint már itt voltak. Ezek közt Engel elő nem fordul.

Engel végválasza (május 24.) A város privilégiumára való örökösödést senki se bizta Fuchsék és Weismayerékra, következésképp semmi közük sincs ahhoz, hogy én itt lakom. Azért velük egyáltalán nem is foglalkozom, ehelyett a tanács bölcs belátására apellálok, hogy engem oly sok évi pécsi pályafutásom után a hontalanságtól megkímélni méltóztatnék.

Határozat: Minthogy Engel Péter 29 esztendő óta lakik anélkül, hogy ezt bárki is kifogásolta volna, mivel továbbá a közterhekhez rendesen hozzájárult s ekként ezen hosszú időn át való itt tartózkodásával lakhatási jogot uzus alapján szerzett és magaviseletével a törvényekhez alkalmazkodott, nincsen semmi ok arra, hogy a városból kitiltassék és ugyanazért a város tanácsa megengedi neki, hogy továbbra is itt lakhasson, a folyamodó Weismayer és Fuchs családot pedig ellenvetésükkel elutasítja. (1820. évi szeptember 5-iki tanácsülésből, 2215. sz.)

Ebből láthatjuk, hogy egy évnél is tovább tartott, míg a tanács döntésre elhatározni tudta magát. Engel Péter mindössze három évig élvezte a formális türelmi engedélyt, a németbólyi hozománynak se vehette már sok hasznát, amennyiben 1823. évi augusztusban mint szegény ember elköltözött az örökkévalóságba, két apró gyermeket hagyva hátra, kik közül Adolf 1820. február 6-án született, Simon pedig 1822-ben.

Stern Jakab.

Özvegy Engel Péterné sz. Szüszkind Mária 1824. szeptember 3-án bejelentette a város tanácsának, hogy rossz anyagi körülményeinél fogva két fiacskája fölnevelésére képtelen. Tudtul adja azért ama elhatározását, hogy kényszerűségből újra férjhez megy, ezt azonban csak úgy teheti, ha a tanács kegyes emberszeretete beleegyezését adja ahhoz, hogy ő új férjével két évig még Pécssett maradhasson apró-cseprő követeléseinek behajtása és vagyoni ügyeinek végleges lebonyolítása végett. (1824—2342. sz.)

A kérvényt kiadták a t. ügyésznek, kitől ilyen véleménnyel érkezett vissza: Igaz ugyan, hogy folyamodó azonnal, amint ismét férjhez megy, a várost elhagyni és új férjét követni köteles; hogy továbbá követeléseinek behajtása nem elfogadható ok az ittmaradására, hiszen az inkasszállást megbízott is elvégezheti; ha mégis fontolóra vesszük, hogy az özvegy kérelmének megtagadása esetében férjhez nem mehet és ez esetben két kis fiával, kiket apjuktól öröklött türelmi joguk miatt el nem távolíthatunk, állandóan itt marad, holott a kért kétévi ideiglenes tolerancia esetében gyermekeivel együtt itt-hagyja a várost: nyilvánvaló lesz, hogy első esetben a két gyermek türelmi joga terheli a várost, míg utóbbi esetben két év múlva megszabadulunk a két gyermek és jövődő utódjaiknak türelmi kötelezettségétől. És mert a város privilégiumának célja nemcsak zsidókat be nem fogadni, de — amennyire lehetséges — őket teljesen kiküszöbölni, ezen tekintetből a második eset, mint a zsidók kizárásának módja, kiválóképpen megfelel. Az ügyészi vélemény tehát odairányul, hogy az idemellékelt reverzális aláírása ellenében a kért kétévi itt-maradhatás a nőnek megengedendő volna.

A t. ügyész által szerkesztett reverzális értelmében az özvegy, mint gyermekeinek, Engel Adolf és Simonnak gyámja, a két évig tartó tolerancia fejében örökre lemondana gyermekeinek öröklött türelmi jogáról.

A tanács a gyermekek türelmi jogát elvenni mégse kívánta, inkább megtagadta az ideiglenes toleranciát. Furthinyi városkapitány erre 1824. december 13-án azt jelentette, hogy Engel Péter özvegye házasságot kötött Stern Jakab rohongi származású zsidóval s vele itt tartózkodik a városban, habár Sternnek türelmi engedélye nincsen. A tanács a jelentés kapcsán utasította a kapitányt, hogy Stern Jakabot és feleségét karhatalommal vezettesse ki a városi határból.

Sternné hamar újabb folyamodványt adott be és sikerült is nagynehezen egyévi haladékot kirimánkodnia. A vége az lett a vesszőfutásnak, hogy Stern

Jakab valahogy mégis csak itt maradhatott és használt ruhával űzött kereskedésből tartotta el szegényesen a családját.

Jánosi Engel Adolf.

Stern Jakab mostoha fiai *Engel* Adolf és Simon 1841-ben szerepelnek első ízben önálló keresettel, mint nőtlen fiatal emberek. Adolf használt ruhával kereskedett és hatóságilag évi harminc forintban megállapított üzleti fölösleg után fizette a türelmi adót; Simon sapkakészítő volt, hivatalosan tíz forintra becsült évi jövedelem-fölösleggel. Simon utódai elszakadtak Pécsről és ma a „cserkúti“ predikátumot használják.

Engel Adolf, mint idősebbik testvér, örökölte édesatyja imakönyvét. Más örökség nem is maradt reá, kivéve a városi türelmi jogot, de apja elhunyt után — ahogyan föntebb láttuk — csak egy hajszálon mulott, hogy ezt a jogot is egész életére el nem vesztette. Alig volt még 11 éves, mikor nyomasztó szegénysége miatt az iskolától, hol a tanulásban találta meg gyermekkori egyetlen életörömét, megválni kényszerült, hogy legalább a saját létfontartására megkeresse a szükséges mindennapiját. Otthon pár garast nyomtak kis markába s evvel elment ki az utcára. Jobb gondolat hiányában néhány szál *ceruzát* vett a pénzén és elkezdett házalni. Az öreg Keil Ferenc asztalosmester félszázaddal később is emlegette, hogy jól emlékszik arra az időre, amikor az asztalosműhelyébe el-ellátogató Engel fiutól szerezte be ceruzaszükségletét.

A szűk keresményéből félrerakott első tartaléktökéjével a fiu kibővítette üzletét. Vett asbestet és kénsavat s ezek segélyével *gyujtómasinát* készített s a ceruza mellett ezt is kínálhatta. Fokozatosan aztán egyéb aprósággal egészítette ki magával hordott áruraktárát. Nappal járt-kelt a kenyere után, este tanult. Télen fütetlen szobában, mert tüzelőfára nem tellett annak, ki utóbb hatalmas erdőségek urává lett. A magyar és német nyelven kívül magánszorgalomból megtanult franciául és héberül. Ünnepek és vásárnapokon a báró Szepessy-féle püspöki nyilvános könyvtárba járogatott s ott télen a szellemi élvezeten kívül jól fütött szoba melegében is volt része. Könyveken kívül újságot is olvasott itt, leginkább az „Augsburger Allgemeine Zeitung“-ot. E jótéteményt sorsának jobbrafordultával avval hálálta meg, hogy a kegyurasága alá került felsőmindszenti és jánosi plébániák patronátusi terheit példás bőkezűséggel viselte. Ezért Dulánszky püspök elismerő levéllel tüntette ki.

Tizenhatéves korában már 160 forint megtakarított pénzecskeivel rendelkezett. Ekkor — 1836 késő őszén — a beszálló korcsmákban való házalása közben megtudta a falusiaktól, hogy Godisán pompás *dohány* termett. Monopolium nem létezett még. Nem gondolkodott sokat, zsebrevágta pénzét és kirándult Godisára dohányt vásárolni. Több hetet kellett kint a faluban töltenie, amíg a megszáradt dohányt szép csomókba kötötték. Az ujdonsült dohánykereskedő az egész idő alatt földre hányt pusztát szalmán aludta át az éjszakákat és mert kóser ételhez nem jutott, naponként négy krajcárért kenyeret

vett az asszonyoktól, ezt háromszori étkezéshez három darabra szelte és hogy a hideget jobban kibirja, naponként aszalt meggyet főzött magának.

Két év múlva, 1838-ban, már ruha és butoros *boltot* nyitott a lyceumi épületben, eleintén csupa használt áruval. Ismétellen volt rá eset, hogy butort kerestek nála a vevők olyankor, amikor a készlet kifogyott. Engel nem jött zavarba. Hogy vevőit kielégítse és valamit keressen, a lakásán levő, házi használatra szánt ágyakat is odaadta és családjával addig, míg a hiányt pótolhatta, a földön aludt. 1843. május óta ugyanis nős volt. Justus Annát bírta nőül, kivel 500 forint hozományt kapott. Vagyona evvel 1800 forintra emelkedett. Szerény jövedelméből szegényesen éldegélt, mégis házasi életének kezdetétől fogva mindvégig étkeztek nála „napos“ diákok, kik a hét bizonyos napjain az ő asztalánál ingyen ebédeltek.

1848/49-ben Engel Adolfot is bevették a nemzetőrségbe. A békés idő beálltával a gubacskereskedést bevonta üzletkörébe. 1853-ban házat tudott már venni a Lyceum-utcában és ebben kezdte a *fakereskedést*, azt az üzletágat, mely ezt az éleseszű, zseniális embert soha nem sejtett fényes sikerhez vitte. Addig a pécsi fakereskedőknél csak deszkát és lécet lehetett kapni, miket a drávaszabolcsi révből hozattak. Akinek épületfára volt szüksége, annak legtöbbször Mohácsra kellett kocsiznia. Az asztalosok a „furnir“-t (fa-lapboríték) kinos munkával maguk metszették, a kádárok dongafáért nagy utakat bebarangoltak. Engel A. épület- és dongafát tartott raktáron és furnirt Hamburgból, Stájerországból készen szerzett be. 1855-ben *szénraktárt* nyitott, az első városunkban. 1856/57-ben saját költségén építette a balokányi uszodát mocsaras városi telken és ez a közhasznú intézmény a megkötött szerződés alapján 15 év múlva ingyen ment át a város tulajdonába. Ezen alkalommal önként lemondott a szerződési kötelezettségén felül teljesített beruházások megtérítéséről, mit a város köszönettel vett tudomásul. Ebben az időben *építkezéseket* is vállalt Engel A., így 1859-ben ő építette Mohácson a kincstári sóraktárt a Duna partján.

1860. április havában megvette báró Wenckheim Viktortól huszezer forintért a *Czindery-kertet*. Itt fürdőintézetet állított és 1863-ban *gőzfürészt*, majd *parkettagyárat*. Most *erdők vásárlásába* kezdett, de a fogat-tartás luxusát nem engedte meg magának, hanem dőcögő parasztszekéren, feneketlen utakon járta az erdők vad vidékét. Azóta mindenféle fát szállított vasutaknak a bel- és külföldön, bányavállalatoknak, arsenáloknak, a bécsi lóvasutnak, dongafát pedig Franciaországba. Erdővállalatának kezdetétől a visszavonulásig huszezer famunkást, ácsot, kőművest stb. foglalkoztatott és százezer fuvart végeztetett. Biedermann Gusztáv lovag nagybirtokossal 26 évig állt üzleti összeköttetésben és Mailáth György országbirótól is vásárolt erdőt. Az okszerű gazdálkodás terén Biedermann és Mailáth országbirót követendő mintaképpül választotta magának, mert látta gazdaságuk virágzását és az abból folyó gyarapodást.

A Czindery-kertet jótékony célokra, polgári multságokra és a Pécsi Dalárdának mindig készségesen átengedte. A dalárda viszonzásul tiszteletbeli

tagjai sorába igtatta 1879-ben Engel Adolfot, ki 1864-ben cirkuszt is emelt a kertben és 1870-ben az ottani fürdőt uszoda hozzácsatolásával fejlesztette. Az „Engel Adolf“ cégbe 1876-ban vette be fiait, amikor is a cég „Engel Adolf és Fiai“-ra változott át. Az 1878-iki párisi világkiállításon a nagy aranyérmét nyerte, Őfelségétől pedig a koronás arany érdemkeresztet.

Akkor vette meg a felsőmindszenti urodalmat és 1880-ban Montenuovo Alfréd hercegtől a jánosii birtokot. Az utóbbi pusztán azt találta, hogy több bére család is lakik egy-egy szobában. Ő azonnal gondoskodott külön lakásról minden család számára. A pusztán iskolát épített, ezt faiskolával és tornaszerekkel látta el, ugyszintén tanítót is a maga pénzén alkalmazott. A tanulóknak ő adta a könyveket.

1881-ben megszerezte az úgynevezett „patkányvár“-at, mely a Széchenyi-tér és Perczel-utca sarkán éktelenkedett és e rozoga ház helyén a „Lóránt palotát“ építette a város díszére. 1884-ben Sándor fiának megvette Wien—Oberdöbling-ben a Baravitzka-féle parkettagyárat, 1885-ben Gyula fiának gróf Draskovichtól az Ócsárd-pázdányi birtokot. Még 1873-ban Karlsbadban egy karrarai márványból készült emléktáblát helyeztetett el báró Eötvös József nevének megörökítésére azon épületen, melyben e nagy hazánkfia ottani időzésekör lakni szokott.

Őfelsége 1886. április 6-án a magyar nemességet adományozta Engel Adolfnak s mindkét nembeli utódainak, mihez 1887-ben a „jánosi“ predikátum engedélyezése járult.

1892-ben, agg korban, fogott Engel A. a *komlói kőszénbánya* és azután a Bakócsza-felsőmindszenti h. é. *vasút* megalkotásához. Ezen nagyszabásu művel egy elhagyott vidéknek biztosította a könnyebb boldogulás, a gyors fejlődés útját s egyszersemind evvel tette föl összes alkotásaira a koronát.

Jellemző vonás, hogy rendes alkalmazottai évtizedeken át egyhuzamban szolgálták.

Meghalt 1903. január 10-én. Arcképét az izr. hitközség, melynek elnöke és buzgó működésével, továbbá tizezer koronás alapítványával valóságos jóltevője volt, üléstermében leleplezési ünnepély keretében helyezte el.

A város, melyben fáradhatatlan tevékenységének nyomait ma is szemléljük, avval tisztelte meg emlékét, hogy utcát nevezett el róla.

Ime, jánosi Engel Adolf száraz krónikai adatokba szedett, minden sallangtól ment, tárgyilagos életrajza! Öregségében fölkiálthatott Dávid királylyal: „A kő, melyet a kőművesek félredobtak, sarokkővé lett és ez Isten segítségével történt!“

Temető.

1827-ben a „Pécsett lakó zsidók“ azt kérték a tanácstól, hogy a telket, melyet nekik a város régebben, „számos év előtt“ hitsorsosaik eltemetésére kijelölt és ahol már húsznál többen vannak eltemetve, saját költségükön bekerithessék, hogy a legelésző állatok a sirokat le ne tiporják.

Zsinagóga.

1841. július 9-én a város tanácsa előtt tett örökvallomással a „pécsi zsidó közönség“ zsinagóga céljaira megvásárolta 680 pengő forintért Vitéz Ferencnek 81 négyszögöl kiterjedésű házát a belvárosban, melynek szomszédjai keleten Beck Mátyás, nyugaton Lachinger János, délen a város körfala, északon utca. Itt, a Citrom-utcában, nyílt meg első nyilvános és rendes imaházuk.

Elüljáró.

1842. április 7-én a pécsi zsidóság ilyen kérvénnyel járult a tanács elé: Mindenütt, ahol zsidók nagyobb számmal laknak, a közöttük vallási és szertartási kérdésekből eredni szokott viszálykodások s panaszok elintézésére, az idegen zsidók szemmeltartására és egy szóval a jó rend érdekében zsidóbíró vagy elüljáró van rendszerint. Mi is kérjük ennél fogva a tek. tanácsot, hogy kebelünkben zsidó elüljárót kinevezni méltóztatnék, vagy, amennyiben a tanács a kinevezéssel bajoskodni talán nem akar, nekünk megengedni kegyeskednék, hogy magunk közül elüljárót választhassunk, kinek megválasztását a tek. tanácsnak jóváhagyás végett bemutatni fogjuk.

Jól sejtették, hogy a tanács zsidóbírót kinevezni nem óhajt, inkább a könnyebb végét fogta és a választást a zsidóságra bizta. Még 1842-ben *Fuchs Mór* kereskedőt választották meg. Ez volt az első lépés a hitközségi szervezet megalakításához.

Rabbi.

1842-ben már papja is van a hitközségnek: *Löw Izrael*, a Baranyavármegye területén élő héber vallásuk főrabbija. Ugyanekkor *Szommer József* metsző, ki már az 1820-as években sáktolt a pécsi zsidóknak, vicerabbinak írja magát. Szommer itteni működése alatt „Brüderschafts-Protokoll“ címen kezdetűl fogva bizonyos följegyzéseket vezetett és erre hivatkozva állította ki pl. 1842-ben azt a bizonyítványt, hogy *Ullmanné Weismayer Sarolta* 5588. thisri hó 13-án (1827. okt. 4.) halt el Pécsen, ennek *Károly* nevű fia pedig 1812. október 10-én ugyanitt született. (Vár. Itár 1843—371 sz.)

Sabbath.

A szombat megszentelése, e napon minden munkától és köznapi foglalkozástól való teljes tartózkodás, föltétlenül kötelező és annyira szigorú, szent tradíció volt, hogy általános fölzúdulást keltett *Grünwald Miksa* pécsi rőföskereskedő 1842-ben avval, hogy a hét legforgalmasabb napján, a helivásáros szombaton, a „Pécsi püspökhöz“ címzett üzletében félig nyitott ajtó mellett portékát árusított. A rabbtól jött rendreutasításra pedig röpcédulát nyomtatott, arról értesítve a vevőközönségét, hogy amikor nála az utcai boltajtót zárva találják, az udvari oldalon fáradjanak be és rendes kiszolgálásban részesülnek. Bizonyosra vehetjük, hogy a röpcédulákból nem küldött a hitközségi előljárónak és a rabbinak, de még bizonyosabb, hogy ők tudtak maguknak egyet

Zsinagóga.

1841. július 9-én a város tanácsa előtt tett örökvalomással a „pécsi zsidó közönség“ zsinagóga céljaira megvásárolta 680 pengő forintért Vitéz Ferencnek 81 négyszögöl kiterjedésű házát a belvárosban, melynek szomszédjai keleten Beck Mátyás, nyugaton Lachinger János, délen a város körfala, északon utca. Itt, a Citrom-utcában, nyílt meg első nyilvános és rendes imaházuk.

Elüljáró.

1842. április 7-én a pécsi zsidóság ilyen kérvénnyel járult a tanács elé: Mindenütt, ahol zsidók nagyobb számmal laknak, a közöttük vallási és szertartási kérdésekből eredni szokott viszálykodások s panaszok elintézésére, az idegen zsidók szemmeltartására és egy szóval a jó rend érdekében zsidóbíró vagy elüljáró van rendszerint. Mi is kérjük ennél fogva a tek. tanácsot, hogy kebelünkben zsidó elüljárót kinevezni méltóztatnék, vagy, amennyiben a tanács a kinevezéssel bajoskodni talán nem akar, nekünk megengedni kegyeskednék, hogy magunk közül elüljárót választhassunk, kinek megválasztását a tek. tanácsnak jóváhagyás végett bemutatni fogjuk.

Jól sejtették, hogy a tanács zsidóbíró kinevezni nem óhajt, inkább a könnyebb végét fogta és a választást a zsidóságra bizta. Még 1842-ben *Fuchs* Mór kereskedőt választották meg. Ez volt az első lépés a hitközségi szervezet megalakításához.

Rabbi.

1842-ben már papja is van a hitközségnek: *Lów* Izrael, a Baranyavármegye területén élő héber vallásuk főrabbi. Ugyanekkor *Szommer* József metsző, ki már az 1820-as években sáktolt a pécsi zsidóknak, vicerabbinak írja magát. *Szommer* itteni működése alatt „Brüderschafts-Protokoll“ címen kezdetűl fogva bizonyos följegyzéseket vezetett és erre hivatkozva állította ki pl. 1842-ben azt a bizonyítványt, hogy *Ullmanné Weismayer Sarolta* 5588. thisri hó 13-án (1827. okt. 4.) halt el Pécsen, ennek *Károly* nevű fia pedig 1812. október 10-én ugyanitt született. (Vár. Itár 1843—371 sz.)

Sabbath.

A szombat megszentelése, e napon minden munkától és köznapi foglalkozástól való teljes tartózkodás, föltétlenül kötelező és annyira szigorú, szent tradíció volt, hogy általános fölzúdulást keltett *Grünwald* Miksa pécsi rőfös-kereskedő 1842-ben avval, hogy a hét legforgalmasabb napján, a helivásáros szombaton, a „Pécsi püspökhöz“ címzett üzletében félig nyitott ajtó mellett portékát árusított. A rabbitól jött rendreutasításra pedig röpcédulát nyomtatott, arról értesítve a vevőközönségét, hogy amikor nála az utcai boltajtót zárva találják, az udvari oldalon fáradjanak be és rendes kiszolgálásban részesülnek. Bizonyosra vehetjük, hogy a röpcédulákból nem küldött a hitközségi előljárónak és a rabbinak, de még bizonyosabb, hogy ők tudtak maguknak egyet

keríteni, amely mint a rabbi által a város tanácsának beküldött corpus delicti mai napig az iratcsomóban van.

A pécsi zsidók akkora bünt láttak a szombati üzérkedésben, hogy országos ügyet csináltak belőle. A városi tanács, mielőtt panaszuk fölött határozott volna, a hitközségtől annak a bizonyítását kívánta, hogy zsidóknak sehol sincs megengedve a szombati árusítás. A hitközség ennek eleget tett és a pozsonyi, paksi, bonyhádi, szigetvári, újvidéki, bajai, komáromi, győri, nagykanizsai izr. hitközségektől szerzett be hivatalos nyilatkozatokat, melyek halatlan, el sem képzelhető, hihetetlenül vakmerő merényletnek bélyegezték Grünwald eljárását. Hogy szombaton valamelyik zsidó árusításra vete-medjék — írja például Ungár Gyula paksi főrabbi — az csak azért se fordulhatott még elő, mert a zsidóság az elnyomatás miatt szoroson egymásra utalva, szűk helyeken összezsúfolva egymás közvetlen közelségében lakott, egymást kölcsönösen ellenőrizve a vallási parancsok követésében. A komáromi zsidóság azt tartja, hogy a sabbath törvényének megszegése implicite Mózes minden törvénye s tanításának megvetését jelenti. A tízparancsolaton kívül az Exodus 31 fejj., Nehemiás próféta 13 fejj., a Maimonides, Orach Chajim, Chosen Mischpát mind erről szólnak. A vallásos életrend — úgymond a bajai főrabbi — az államnak közjavára szolgál, miért is Őfelsége legfőbb oltalmazója a vallási törvényeknek, miből következtethető, hogy aki — mint Grünwald — a vallásba ütköző gonosz cselekedetre vállalkozik, az a polgári hatóság útján is felelősségre vonható és megbüntethető, hiszen a vallástalan ember a társadalmi közrend szempontjából is veszedelmes. (Vár. ltár 1842—2725. sz.)

Mit tehetett a tanács? Az édes béke kedvéért is kénytelen volt Grünwald Miksát a szombati árusítástól eltiltani.

A sors nemsokára úgy fordult, hogy a látszat is Grünwald ellen beszélt, mintha az Isten haragja sújtotta volna az ünneprontás miatt. Megbetegedett a következő évben és hosszas betegeskedés után 1843. aug. elején meghalt anélkül, hogy vigasztalásul családot, gyermeket látott volna vagyónának örökösökképpen maga körül. Végrendeletében hű üzletvezetőjét, *Trebitscher* Fülöpöt, *Trebitscher* Hirsch paksi zsidó fiát, teszi összes vagyona általános örökösévé, saját fivérének Grünwald Jakabnak csak ruháit és fehérneműit hagyta, Rózi nevű nővérének a bútort és ágyneműt. (Vár. levéltár 1843—2541. sz.)

Grünwald 70 év előtt gyűlölt vallásháborító hirhedtségében halt meg. Ha ma élne, a szombati árusítás felől akár előljárósági tag lehetne a hitközségnél és a legnagyobb köztiszteletben lenne talán része. Hát igazság ez? Hja, az idők változnak, az emberek is. — legyenek ezek zsidók, keresztények vagy bármilyen vallásuak.

Névsor.

A fölserdült pécsi zsidó férfiak teljes névsora 1813. évben: Weismayer Márk 70 éves, fiai: Mózes 32 éves, Dávid 20 éves, Izrael 17 éves, — vője Ullmann Károly 26 éves. Engel Péter 41 éves, ennek mostoha fiai: Fuchs

Lázár 33 éves, Fuchs Baruch 24 éves összesen 8. Mint érdekességet említem föl, hogy a Weismayer fiuk közül Dávid az 1830-as években elhalálozván özvegyét 11 élő gyermekkel hagyta hátra nyomorúságban.

A családfő neve	Családfő	Feleség	Gyer- mek		Rokon	Zsidó cseléd és alkal- mazott		Zsidók összesen	Évi jöved- lem főfősi örökösök m	Foglalkozás		
			fiú	leány		férfi	nő					
1840. évben :												
1. Weismayer Mózes	1	—	1	2	—	—	1	5	100	pálinkaégető		
2. özv. Ullmann Károlyné	1	—	2	3	—	—	—	6	20	kisebb üzérkedés		
3. Fuchs Lázár	1	1	2	2	—	—	1	7	20	szabó		
4. Fuchs Áron	1	1	—	2	—	—	1	1	6	30	szabó	
5. Fuchs Salamon	1	1	—	1	—	—	2	—	5	30	szabó	
6. Stern Jakab	1	1	1	—	—	—	—	—	3	20	használt ruhával kereskedik	
7. Fuchs Mór	1	1	—	—	1	—	2	—	5	200	kalmár	
8. Kaufer Salamon	1	1	1	2	1	—	—	—	6	100	kalmár és a zsidókonyha bérlője	
9. Grün Salamon	1	1	1	—	—	—	2	—	5	30	rosoglio (likőr) árusító	
10. Preusz József	1	1	1	1	—	—	—	—	4	30	kalligrafus	
11. Szommer József	1	—	1	4	1	—	—	—	7	50	metsző és paphelyettes	
12. Schvarcz András	1	1	2	4	—	—	—	—	1	9	200	terménykereskedő
13. Schapringer Joachim	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	50	kereskedő
14. Grünwald Miksa	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	50	kalmár
15. Engel Adolf	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	30	használt ruhával kereskedik
16. Engel Simon	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	10	sapkakészítő
Összesen:	16	9	12	21	3	6	5	72	970			
1846. évben :												
1. Trebitscher Fülöp	1	1	1	2	—	—	1	6	200	kalmár		
2. Fuchs Mór	1	1	—	—	1	—	—	3	—	semmi		
3. Kaufer Salamon	1	1	2	2	1	—	—	7	200	kalmár, a zsidókonyha és a pálinkamérési jog bérlője		
4. Weismayer Mózes	1	—	1	1	—	—	1	4	100	pálinkafőzés		
5. Fuchs Lázár	1	1	2	3	—	—	—	7	20	szabó		
6. Fuchs Áron	1	1	2	2	—	—	1	7	20	szabó		
7. Stern Jakab	1	1	1	—	—	—	—	3	20	használt ruhával kereskedik		
8. Preusz József	1	1	3	1	—	—	—	6	30	kalligrafus		
9. Grün Salamon	1	1	3	1	1	—	1	8	30	likőrárusító		
10. Breuer Hermann	1	1	3	4	—	—	—	9	50	régi holmival kereskedik		
11. Schvarcz András	1	1	4	2	—	—	1	9	200	terménykereskedő		
12. Schapringer Joachim	1	1	4	—	1	3	—	10	200	terménykereskedő		
13. Engel Adolf	1	1	1	1	1	—	1	6	40	használt ruhával kereskedik		
14. Engel Simon	1	—	—	—	—	—	—	—	1	10	sapkakészítő	
15. Mentzl Áron	1	1	1	—	—	—	—	3	10			
16. Rothmüller Joachim	1	1	1	2	—	—	—	5	50			
17. Fürst Löbl	1	1	1	—	—	—	1	4	20			
18. Schvarcz Rafael	1	1	4	1	—	—	—	7	30			
19. Wiener Mayer	1	1	2	1	—	—	1	6	200	kalmár		
20. Deutsch Jakab	1	1	—	—	1	—	—	3	5			
21. Krausz Sámuel	1	1	3	2	—	—	—	7	10			
22. Becker Kolmann	1	1	2	1	—	—	—	5	10			
23. Weik Ábrahám	1	1	—	1	—	—	—	3	5			
Átvitel:	23	21	41	27	6	3	8	129	1460			

A család fő neve	Család fő	Felcség	Gyer- mek		Rokon	Zsidó cseléd és alkal- mazott		Zsidó t. össze- írás	Év jöved- lem fő- össleg forinto b n	Foglalkozás
			fiu	leány		férfit	nő			
Áthozat:	23	21	41	27	6	3	8	129	1460	
24. Kellert Farkas	1	1	1	3	—	—	—	6	5	
25. Kaufer Ignác	1	1	1	3	—	—	—	6	10	
26. Löw Izrael	1	1	2	1	1	—	1	7	—	főrabbi
27. Reich János	1	1	—	—	1	—	1	4	20	
28. Grabmann Viktor	1	1	1	5	—	—	—	8	5	pecsétnyomó készítő
29. Reich Gábor	1	1	—	—	—	—	1	3	25	
30. Sachs Salamon	1	1	1	3	1	—	—	7	5	
31. Olop Salamon	1	1	—	—	1	—	—	3	40	terménykereskedő
32. Fuchs Miksa	1	1	—	—	1	—	—	3	6	használt ruhával kereskedik
33. Fischer József	1	1	—	—	—	—	—	2	5	
34. Szommer Márk	1	1	—	—	—	—	—	1	5	
35. Stark Jakab	1	1	5	1	—	—	1	9	5	
36. Klein Hermann	1	1	2	1	—	—	—	5	5	
37. Özv. Weismayerné	1	—	1	1	—	—	5	3	5	gyermekai tartják
38. Özvegy Róthné	1	—	1	1	—	—	1	4	5	gyermekai tartják
39. Beck Hermann	1	1	—	—	—	—	—	2	40	használt ruhával kereskedik
40. Kellert Salamon	1	1	—	2	—	—	1	5	5	templomszolga
41. Unger Hermann	1	1	—	2	—	—	—	4	5	metsző
42. Reinfeld Ádám	1	1	1	2	—	—	—	5	5	temetkezési szolgáló
43. Müller Wohlfarth	1	1	1	1	—	—	—	4	5	
44. Márkus Dávid	1	1	—	1	—	—	—	3	10	használt ruhával kereskedik
45. Steiner Antal	1	1	1	2	—	—	—	5	10	
Összesen:	45	40	59	56	11	3	14	228	1686	

Akiknek foglalkozása föltüntetve nincsen, azok vásározók, piaci árusok, és nagyjából házalók.

Befejezés.

Az 1846-ik évi lajstromban megnevezettek azok a pécsi zsidók, akik az *utolsó türelmi adót fizették*. A magy. kir. helytartótanácsától 1847. jan. 21-én 2378. sz. a kelt következő rendelet tudatta a türelmi adó megszűnését: Miután ő cs. és kir. felsége 1846. jun. 22-iki legfelső elhatározásával a zsidók türelmi díját a jövőre kegyelmesen eltörölni méltóztatott, a zsidóknak ezen díj kivételése végett időszakonként külön fölterjesztetni kívánt népességi és jövedelmi összeírása fölöslegessé vált. Miről a város tanácsát azon hozzáadással értesítjük, hogy a jelzett összeírásoknak készíttetése és beküldésétől ezentul fölmentettek tekintse magát. (Városi levéltár 1847—1279 sz.)

Fontos kedvezményt nyújtott a zsidóságnak az 1840. évi 29. törvény-cikk is, mely a szabad kereskedés, iparüzhetés, gyáralapítás jogát biztosította nekik az egész országban (amennyiben t. i. a törvényes követelményeknek egyébként megfeleltek) és a most említett törvény meghozatalától datálódik a zsidóság gyorsabb tempóban való meglepedése városunkban.

2639J8

